

میاں محمد بخش دی شاعری تے فارسی شاعری دا اثر

Abstract:

Mian Muhammad Bakhsh, a renowned Punjabi poet in the Qadir Al-Kalam tradition, demonstrated proficiency not only in the Punjabi language but also in Arabic and Persian. This multilingual expertise is evident in the incorporation of Arabic and Persian words into his works, particularly drawing inspiration from Persian poets. His deep admiration for figures such as Rumi, Hafiz Sherazi, Umer Khayyam, Sheikh Saadi and Maulana Jami is pervasive throughout his narrative, with a significant influence felt in various parts of his writings. Mian Muhammad Bakhsh not only translated stories from the Persian language but also skillfully adapted the verses of Persian poets into Punjabi, contributing to the widespread study of the works of Saadi and Jami across the Indian subcontinent during his era.

Keywords: *Adapted Style, Overshadowed, Influence of sheikh saadi, Jami etc.*

.....

میاں محمد بخش پنجابی زبان دے بوہت اچے تے سچے شاعر ہین۔ اوہناں دی مشہور مثنوی قصہ ”سیف الملوک“ نوں پوٹھو ہار دے علاقے وچ اوہو مقام تے مرتب حاصل اے جہڑا مقام تے مرتبہ وچلے پنجاب وچ ہیر وارث شاہ نوں مل چکا اے۔ قصہ ”سیف الملوک“ جیہدا سراغ سب توں پہلاں الف لیلیٰ وچ لکھدا اے الف لیلیٰ دے علاوہ فارسی، اُردو تے پنجابی زبان وچ وی ”سیف الملوک“ دا قصہ وکھو وکھ انداز وچ بیان کیتا جاندا رہیا اے۔⁽¹⁾

اردو وچ ایہوں مٹاں غواصی نے 1625ء وچ تے سرانیکی لطف علی بہاؤ پوری 1197
ھ وچ نظم کیتا۔ ایہر غوامی تے لطف علی دیاں لکھتاں نوں اوہ نامنا تے مقبولیت حاصل نہ ہو سکی
جیہڑی کہ میاں محمد صاحب دی ”سیف الملوک“ نوں ملی اے۔ ایہدی مقبولیت دی وجہ غلام حسین
اظہر ہوری ایہہ دسدے نیں

”انہوں نے محض داستان کے واقعات کو رقم نہیں کیا بلکہ اپنے خون جگر کی
آمیزش سے اسے ذاتی تجربات و مشاہدات اور صوفیانہ رموز و معارف کا
آئینہ بنا دیا ہے“⁽²⁾

میاں صاحب نے اپنی حیاتی وچ ایہہ کتاباں لکھیاں 1۔ سوئی مہیوال، 2۔ تحفہ
میراں، 3۔ فقہ شیخ صفان، 4۔ نیرنگ عشق، 5۔ شیریں فرہاد، 6۔ سیف الملوک، 7۔ تحفہ رسولیہ، 8۔
شاہ منصور، 9۔ سخی خواص خاں، 10۔ مرزا صاحبان، 11۔ ہدایت المسلمین، 12۔ پنج گنج، 13۔ ہیر
رانجھا پر سیف الملوک نوں میاں صاحب دے کلام وچ اک شاہکار دی حیثیت حاصل اے۔
کیوں ایہدے وچ میاں صاحب ہوراں دا شعری فن اوہناں دی فکری تے علمی ریاضت اپنے
عروج اُتے نظریں آوندی اے۔ ”سیف الملوک“ دی زبان مرکزی تے نکسالی پنجابی زبان ایں
تے ایہدے وچ پنجابی دے تقریباً سارے ای لہجے شامل نیں۔ جیہدی وجہ نال سیف الملوک
نوں پورے پنجاب وچ ای بڑی مقبولیت تے دلپندیری ملی اے۔

میاں صاحب اک اُچے سچے شاعر ہون دے نال نال اک بلند پایہ عالم فاض تے
صوفی درویش وی سن۔ اوہناں دا مطالعہ بڑا وسیع تے کھلا ڈھلاسی۔ اوہناں نے عربی تے فارسی،
اردو زبانان دی پوری شعری، کلاسیکل روایت دا ڈونگھا مطالعہ کیتا ہو یا سی ایہدے نال نال اوہ
پنجابی زبان دے سبھناں کلاسیکل شاعراں دے کلام توں وی بڑی چنگی طرحاں واقفیت رکھدے
سن جے پنجابی زبان نال اوہناں نوں عشق سی تے فارسی زبان نال وی بڑا لگاؤ سی۔ رومی، جامی،
نظامی تے حافظ شیرازی ہوراں دے شعر ہر ویلے پڑھدے تے گنگناندے رہندے سن۔ بچپن
وچ آپ جامی دی یوسف زلیخا بڑی نال پڑھدے تے سناندے ہندے سن۔ آپ نوں شاعرانہ
مذاج بچپن توں ای بہت سی تے ہولی ہولی ایہدے وچ وادھا ہوندا چلا گیا تے پنجابی دے دو جے
صوفی شاعراں وانگ پنجابی نوں اپنے اظہار دا ذریعہ بنالیا حالانکہ آپ اپنی علمی حیثیت ول

رہندے تاں آپ فارسی، اردو تے عربی دے شاعر وی ہوسکدے سن کیوں جے آپ ایہناں زباناں اُتے مکمل عبور تے دسترس رکھدے سن۔ پر فارسی زبان نال آپ نوں بڑی محبت سی تے ایہدا شعری مطالعہ وی بڑا بھرواں سی۔ جس طرحاں کہ ایہہ گل آپ دے کلام توں وی ظاہر ہوندی اے کہ آپ حضرت عبدالرحمان جامی تے حضرت حافظ شیرازی ہوراں دیاں کلاماں توں زبردست متاثر سن۔ تے شیخ سعدی شیرازی نوں وی بڑا سندے سن۔ آپ نے فارسی زبان دے کئی شاعراں دے اُچے سچے شعراں نوں اپنے پنجابی زبان دے بانے پوائے۔ اسی مضمون وچ مختصر جہیا ایہو ای جائزہ لینا مقصود اے۔ تاں جے ایہہ گل نتر کے سامنے آسکے پئی کسی حد تک آپ وی شاعری اُتے فارسی شاعری دا اثر موجود اے۔

اُنج تاں آپ نے قصہ سیف الملوک وی فارسی زبان دی کتاب وچوں ای لیا اے جس طرحاں کہ اوہ آپ آہندے نیں پئی مرے مُرشد نے میرے وڈے بھرانے ایہہ قصہ لکھن لئی آکھیا اے۔⁽³⁾

سیف الملوک کے دی گل اوہناں کسے کتابوں دِٹھی
ایس قصے دی طلب پیو نیں میں کل کردے چٹھی
تے اگے جا کے آہندے نیں:

میں بھی بات عجائب دِٹھی فارسیوں اخباروں
نالے امر ہو یا سی صادر مُرشد دے درباروں

ملکاں تھیں منگوا کتاباں بات تمامی جوڑی
چوہاں کتاباں دی تک شاعری ہک نوی کر جوڑی
گل ہو رہی سی فارسی شاعراں دے کلام دی جیہناں توں آپ ڈھیر متاثر رہے تے اوہناں شعراں
دے مطلبوں تے مضموناں نوں اپنے ڈھنگ تے پنجابی روپ وچ پیش کردے رہے۔ شیخ سعدی
ہوراں دا مشہور شعرا اے:

دوست آں یا شد کہ گرد دست دوست
در پریشاں حالی و در ماندگی⁽⁴⁾

یعنی سجن اوہ اے جیہڑا اوکھے ویلے کسے سجن دے کم آوے تے آکھیا:

اوکھے ویلے کاری آوی بھلیاں دی اشنائی
اڑیا آکھن دی لُج پالن جو انسان وفائی
دنیا تے جو کم نہ آوے اوکھے سوکھے ویلے
اُس بے فیضے سنگی نالو بہتر یار اکیلے
سنگی سو جو سنگی تک کے بنے پنجھال دکھاں دا
سکھاں عیشاں موجاں اندر ہر کوئی یار کہاندا (5)

ایسے طرحاں شیخ سعدی ہوری دا ای اک گلستان وچ مشہور مقولہ اے:

دروغ مصلحت آمیز یہ از راستی فتنہ انگیز (6)

یعنی اوہ جھوٹھ جیہدے وچ کوئی مصلحت چھپی ہوئی ہووے اوہ فتنہ پیدا کرن والے سچ

نالوں بہتر ہوندا اے۔

اُس صادق تھیں کاذب ہوندى ہور ہوندا رل بہتا

جس سچوں دل جانی وچھڑن بھٹھ پیا اور کہتا (7)

مولانا رومی ہوراں دا مشہور شعر اے:

خوشتر آں باشد کہ سر دلبراں

گفتہ آید در حدیثِ گراں (8)

بہتر ہوندا اے کہ اپنے دلبر دی گل کسے ہور نون کھ رکھ کے کیتی جاوے تے میاں

صاحب فرماندے نیں:

درد ہووے تے آہ نکلدی رہندا کوئی کوئی مر کے

دلبر اپنے دی گل کریئے ہوراں نون منہ دھر کے (9)

قصہ سیف الملوک دے آغاز وچ میاں صاحب اک نظامی گنجوی دا فارسی شعر درج کیتا

اے جیہڑا کہ اوہناں دے ”سکندر نامہ“ وچ اے:

چنن زد مثل شاہ گوئید گان

کہ یابند گانتر جو پند گان (10)

یعنی ڈھونڈن ولا سچی طلب رکھدا ہووے دے تاں اوڑک اپنا مطلب یاری لبھدا اے۔ سچے میاں صاحب سیف المملوک دا سارا قصہ نظامی دے ایسے شعر دی ای تقرارے: ”پئی ”جے تلاشی کروگے تے مقصد پا لوگے“۔ ایس نظامی شعرتوں بعد ای میاں صاحب نے سیف المملوک دے قصے دا آغاز کیتا اے جے اوہدی ایہہ عبارت آپوں لکھی اے: ”ابتدائے قصہ سیف المملوک دیدلج الجمال، آغاز داستان بادشاہ، عاصم بن صفوان تمام قصہ درتفرایں بہت مولوی نظامی درس مرے ساقی“ میں محمد ہوراں نوں جامی دی زلیخا بڑی پسند سی تے ایہدے توں ڈھیر متاثر وی سن۔ سیف المملوک کئی جگہ تے میاں صاحب جامی دی زلیخا دے شعراں دا ترجمہ ای جیویں کرچھڈیا اے تے تے ایہہ اوہناں نے شعوری طور تے شاید نہ کیتا ہووے تے آپ سارے ای اُنج دا مطلب تے مضمون بھیج گیا ہووے؟ مولانا جامی دی زلیخا اوہناں دے فن تے فکر دا اُچاتے سچا نمونہ ایں تے فارسی ادب وچ ایہہ نوں اک دکھرا مقام حاصل اے۔ برصغیر پاک و ہند دے درمیان وچ ایہہ کتاب مکمل پڑھائی جاندی وی رہی اے تے اے وی لوک ایہہ نوں بڑے شوق نال پڑھدے نیں: زلیخا تے جامی دا شروع دا شعراے:

(1) الہی غنچہ اُمید کبشا

گلی از روضہ جاوید ہنا

(1) یا اللہ میری اُمید دی کلی کھڑا دے تے میرا مقصد مینوں حاصل کرا دے جیہنوں دی زندگی حاصل اے۔

(2) بخنداں از لب آں غنچہ باغم

وزیں عطر پرور کنی دما غم

(2) پئی اوس ڈوڈے دے وانگوں جیہڑا لبان وانگر کھڑے دنیا دے باغ وچ اوہدی خوشبو نال میرا دماغ معطر کردے۔

(3) درین محنت سراں بے مواسا

نمعتہائے خویشم کنی شناسا

(3) ایس دنیا وچ جتھے کوئی کسے دا یا نہیں مینوں اپنیاں نعمتاں توں شناسا کردے اوہناں پچھان کرا دے۔

- (4) ضمیرم را سپاس اندیشہ گردان
زبانم راستائش پیشہ گردان
- (4) یعنی مینوں (میرے ضمیرنوں) شکر کرن والا بنادے تے میری زبان نوں اپنی تعریف
کرن والی بنادے جیہڑی ہر ویلے تیری تعریف (حمد) تے شکر ای کردی رہوے۔
- (5) زلقویم خرد بہروزیم بخش!
بر اقلیم سخن فیرویم بخش
- (5) مینوں سخن دے سارے خزانے (حرفاں تے موتیاں دے) بخش دے تے شاعری دی
دنیا داراج وی میرے ناں کر دے۔ سخن دی بادشاہی دے دے!
- (6) دلی دادی زگوہر گنج بر گنج!
زگج دل زباں دا گئی گہر سچ!
- (6) توں مینوں اجیہا دل دتا ہو یا اے جیہدے وچ مضموناں دے موتیاں دے خزانے لگے
ہوئے نیں۔ ہن مینوں ایہہ توفیق وی دے پئی اوہ مضموناں دے خزانے میری ایہہ
زبان ادا کر سکے!
- (7) کشا دی نافہ طبع مرا نافہ
معطر گن ز مشکم قاف تا قافہ
- (7) توں میری طبع دا نافہ کھول دتا اے (یعنی میری شعری صلاحیت ظاہر کردتی اے) تے
ہن ایہدے نال پوری دنیا وچ میری دھم پادے، میری شاعری داسکھ بٹھا دے۔
- (8) زشعرم خامہ دا شکر نے ہاں گن
زعطرم نامہ راغبہر فنشاں گن
- (8) میرے قلم نوں میرے شعراں دی مٹھاس نال مٹھا کر دے (شکر زبان) تے میرے
شعراں دی خوشبو پوری دنیا وچ دھما دے۔
- (9) درین نمنخانہ شریں فسانہ
نمی پایم صدای زان ترانہ
- (10) حریفاں بادبا خوستدو رفتہ

تہی نچھا منہا کردندو رفتہ

(9-10) میں ایس دنیا وچ بوہت بعد وچ آیا واں کتے کوئی شیریں فسانہ اس تے نہ ای عشق
مجت دی ای کوئی گل کرنا والا رہ گیا اے۔ میرے سارے سنگی، سارے ای پی پلا کے
ایس میخانے وچوں ٹر گئے نیں تے میخانہ ہن خالی ہو گیا اے۔

(11) نہ پینم چختہ زیں بزم خاے

کہ باشد برکش زان بادہ جاے

(11) ہن مینوں ایس محفل وچ جیہڑی کہ خام محفل اے کوئی پختہ شرابی منجوار (شاعر) نظر نہیں
آ رہیا کہ جہوں ساقی ادب نال اٹھ کے جام پیش کر سکے۔

(12) چورفتہ از دست خم و جام ساقی

بماجو غم نمائد سچے باقی

(12) جدوں ساقی دے ہتھوں صراحی تے جام ای چھٹ پیا، ڈگ پیا اے تے ہن غم تے سوا
کچھ اتھے (میخانے وچ) دنیا وچ باقی نہیں رہ گیا۔

(13) بیا جآمی رہا کن شرمساری

ز صاف ورد پیش آزانچہ دامری

(13) آجامی: ہن شرم تے جھا کا چھڈ دے، ہڑی میلی کچلی، بچی کچی شراب تیرے کول (جام
وچ) ہے وے اوہ پیش کر دے۔ ہن رکھی متی (رعب یا باسی) جس طرح دی وی شاعری
تیرے کول ہے وے یاراں نوں سنادے۔

مولانا جآمی دے ایہہ تیراں شعر اوہدی زلیخا دے شروع دے شعر نیں۔ ہن ویکھنا ایہہ
وے پئی ایسے طرحاں میاں محمد بخش ہوراں وی اپنے قصہ ”سیف الملوک“ دے شروع وچ بالکل
ایسے طرحاں دے ای شعر لکھے نیں تے ذرا گور کرن دی لوڑ اے پئی ایہہ کیوں ہو یا اے؟ کیہ
میاں ہوراں نے اپنا قصہ سیف الملوک تحریر کرن لکیاں جامی دی زلیخا کھول کے اپنے سامنے رکھی
ہوئی سی؟ لو ویکھو ہن میاں محمد صاحب وی ”سیف الملوک“ دے شروع دے شعر:

رحمت دا مینہ پا خدایا باغ سکا کرہیا

بوٹا آس امید مری دا کردے میوے بھریا

مٹھا میوہ بخش اچا قدرت دی گھت شیری
جو کھاوے رنگ اس دا جاوے دور ہوو (11)

مولانا جامی دے تیراں شعر نہیں تے میاں صاحب دے سولھاں نہیں۔ شعر گوہ دے نال ویکھ پئی مولانا جامی ہوراں قصہ یوسف زلیخا لکھن لکیاں رب کولوں جو کجھ منگیا اے تے جیہڑی آرزو کیتی اے تے جیہڑی جیہڑی کل دا ہرکھ وکھالا ہو یا اے میاں صاحب نے وی جامی دی پیسے ٹردیاں ہو یاں اوہونگاں کیتیاں نہیں تے او سے طرحاں دی ہرکھ افسوس وی کیتا اے۔

میاں نے وی ایہو رونا رویا اے پھیر جامی نوں بڑا ہرکھ اے پئی اوہ یار پرانے (مرے حریف) شاعر بھرا سارے ٹر گئے نہیں۔ میاں صاحب وی ایسے ہرکھ دا اظہار کیتا اے پئی مجلس بہہ بہہ گئے سیانے“ ایہہ گل علامہ اقبال دی اشعری وچ وی لہجہ دی اسیتے اوہناں نے وی ایہہ ہرکھ کیتا سی کہ میری واری اودوں آئی اے میں اودوں میخانے وچ آیا واں جدوں نہ ساقی اے نہ کوئی جام نہ صراحی ای باقی اے۔ سارا میخانہ ای اُلٹیا پیا اے مندیا حال ہو چکا اے۔

چل اے مری غریبی کا تماشا دیکھنے والے

وہ محفل اُٹھ گئی صنم تو مجھ تک دورِ جام آیا (12)

پھیر اقبال دے ایہہ شعر وی ویکھو جیہڑی جامی دے شعراں دی بھے مار دے نہیں:

تھا جنہیں دوقِ تماشا وہ تو رخصت ہو گئے

اکیلے اب تو وعدہ دیدارِ عام آیا تو کیا

نجنم سے وہ پرانے شعلہ آشام اُٹھ گئے

ساقیا محفل میں تو آتش بجام آیا تو کیا (13)

جامی تے میاں صاحب نوں وی ایہو ہرکھ اے۔

پھیر اگے جامی ہوریں اپنی شاعری بابت بڑے عجز نال ایہوں صاف تے شفاف شراب آکھن دی بجائے درد آہندے نہیں تے آکھیا سو پئی جامی: کاہدی شرم تے کاہدا جھکا کا اے جو کجھ تیرے کول اے او پیسے کڈھ۔ میاں صاحب نے وی ”سچا میلا کڈھ محمد“ آکھ کے مولانا جامی دی لپینے ٹرن دی مہر ثبت کر وکھالی اے۔

مولانا جامی نے عشق دی کارگزاری بیان کردیاں اپنی زلیخا وچ عشق نوں افسون تے نیرنگ بنا

آکھیاتے صلح جنگ دا موجب وی:

بیا ای عشق پُر افسون و نیرنگ
کہ باشد کارِ تو گہ صلح و گہ جنگ
گہے فرزانه دا دیوانہ سازی
گہے دیوانہ دا فرزانه سازی⁽¹⁴⁾

میاں محمد ہوراں ایہناں دا انج ترجمہ کیتا اے:

بھلا بھلا جیو آئیوں عشقا مکرو فریبی یارا
ہک دن صلح بناویں آپوں آپ کریں جنگ بھارا
کدے سیانا کریں سودائی دیکے مست پیارا
کدے جھلے نوں شربت دیکے توت کریں سدھ والا⁽¹⁵⁾

مولانا جامی ہوراں نے زلیخا دے حُسن جمال دی جہڑی تعریف کیتی اے اوہ لاجواب
اے انج تے ساری زلیخا ای اوہناں دے فن دا اعلیٰ نمونہ ایں پر ایہہ سُرخن دیکھن پڑھن والی اے
تے ایہدے بوہتے شعراں دا ترجمہ میاں صاحب نے بدیع اظہال پری دے حُسن دے ضمن وچ
کر چھڈیا اے۔ ہو بہو اوہوای مطلب تے مفہوم ایں۔ پہلاں جامی ہوراں دا شعر:

جامی: قدش نخلے زحمت آفریدہ

بہ بُتانِ لطافت سرکشیدہ
میاں محمد: اُچا قد سفیدا پتلا سرو آزاد بہشتی!

یا او نخلِ مرد خداوند رحمت کونوں سرشتی!
جامی: بغزقش موی دامِ ہوشمنداں

ازو تا مشک فرق آما نہ چنداں
فراواں موشگانے کرد شانہ
نہارہ فرق نازک درمیانہ
نہ فرق او دو نیمہ نافہ را دل
وزد در نافہ کارِ مشک مشکل

فروہ آویختہ زلف مسمن سای
 فگندہ شاخ گل راسایہ درپای
 دو گیشوش دو ہندوی رن ساز
 زشمشاد سرفرازش رن باز

نہ طرف لوح سمیشن نمودہ
 دو نون سرنگوں از مشک مودہ
 بزیر آل دو نون طرفہ دو صاڈش
 نوشتہ کلک صنع او ستارش
 زحد نون او تا حلقہ میم
 الف داری کشیدہ بینی اسیم
 فزودہ بر الف صغیر دہاں را
 یکے دہ کردہ آشوبِ جہاں را
 شدہ سفش عیاں از لعلِ خندان
 کشادہ مہم را عقدہ بدنداں
 زبستانِ ارم رویش نمونہ!
 درو گُہا شگفتہ گونہ گونہ!
 برد ہر جانب از خاکے نشانی!
 چوزنگے بچگاں در گلستانی!
 زخداش کہ سیم بے زکاتست
 درو چاہے پُر از آبِ حیاتست
 ہرو دوش زدہ طعنہ سمن را
 گل اندر جیب کردہ پیرہن دا (16)

ہن ذرا میاں محمد صاحب دے اپنے شعروی ویکھ لوو فرق صرف ایناں اے کہ جامی زلیخادے حسن

دی تعریف کیتی اے تے میاں صاحب بدیع الجہال پری دے حُسن دی صفت کر رہے نیں:

گنڈل دار دو زلفاں سرتے کالے ناگ ڈنگالے
 ہر مینڈھی سرکڈھے چیونکر بشر چیمھ نکالے
 دانشمند کمند زلف دے بند ہوون دل رستے
 پچا پیچ اوہدے وچ پھاسن نہ نکلتی دے رستے
 سچیاں بھجیاں مشکلیں رجیاں سیلڑیاں کردیاں
 پھابیاں عاشق سمھن کارن وٹ گلے وچ سٹیاں
 فرقوں فرق پیا کستوری ہويا دو ٹکڑے ہک دل
 مشکل تھیں وچ نانے بنیاں مُٹھے داکم مشکل
 واگاں مشکلوں لاگاں لکیاں جھولن سر لکایا
 پایا شاخ گلابے تائیں سر پیراں تک سایا
 ولول ول پئے ول والاں ول ول ولی ولاون
 آب حیات مونہوں گھت ظلمت ذوالقرنین بھلاون
 درس جمال اوہدے دی پڑھدے سورج انبر تارے
 متھا صاف دوپہری تختی رکھن پکڑ کنارے
 اوس تختی پر لکھے آہے نال سیاہی کالی
 خوشخط عربی نون دو پاسے کافی قدرت ملالی
 نوناں پیٹھ عجائب سوہنے دوئے صاد لکھے سن
 آفرین ہزاراں اُسُنوں جی استاد لکھے سن
 اوس تختی دے دندے دندے دو جیماں دے گھرے
 جیم جمال اندر خوش نقطے کالے خال لٹیرے
 نوناں دے سرنالوں لیکے میم مبارک توڑے
 الف ازل دی کافی لکھیا وچ صداں دے جوڑے
 الف اگے پھر بندی دیکے حلقہ دات بنایا!

شور عشق دا شان حُسن دا اک تھیں وہ ودھایا
 لال لبان شنگرفوں لکھیا خط فارس دے رنیاں
 اوہناں وچوں ہین دسفیدا زور ہسن دا پیاں
 رے تے ہین رے سنگ میے رسم بنی محبوبی
 میے دے گھنڈ نال دنداں دے کھول وکھائی خوبی
 باغ ارم دے روپوں آہی اُسدی شکل نمونہ
 صورت اندر پیدا ہويا گل پھل گونہ گونہ
 اوہناں پھلاں تے بھوراں وانگر ٹکہ بندی والا
 جیوں گلزار اندر آبیٹھا حبشی بچہ کالا
 ٹھوڈی سی پھنڈ صاف روپے دی ٹکی باجھ زکاتوں
 وچ ٹوا پر سیوں بھریا چشمہ آب حیا توں
 بغلاں موڈھے طعنے مارن چنے دے پھل چٹے
 مثل کلی دی گھٹی دیسی سر تھیں لے لگ گئے (17)

تساں ویکھ لیا اے پئی میاں صاحب نے بدلع الجمال دا سراپا لیکنا لکیاں اوہوگلاں ای
 کیتیاں نیں جیہڑیاں کہ مولوی جامی نے زلیخا دا حُسن سراپا لکھن لئی کہنیاں نیں جے کدھرے فرق
 ہے تاں بس اینا کو ای اے پئی کسے کسے گل دی وضاحت لئی میاں صاحب اوہ گل جیہڑی جامی
 نے کہتی اے اوہنوں دوہا چڑھا کے کرن لگ پیندے نیں بحر حال جامی دی زلیخا نوں اگوں نہیں
 چکدے۔ کجھ اگلے ہور شعری ویکھو جامی آہندے نیں:

دو پنتاں ہریکی چوں قبہ نور

حبابی خاستہ از عین کافور

دونار تازہ بر رستہ زیک شاخ

کف اُمید شاں ناسودہ گستاخ

زباز و گنج سیمیں در بغل بود

عیار سیم پیش او دغل بود

میاںش موئے بل کز موئے نیچے

زبار کیے بود از موئے بیچے

مشکم چوں تخته قائم کشیدہ

بزے دایہ ناف او بریدہ

ز زیر ناف تابالائے زانو

نمی گویم ایس نکتہ کنہ بانو (18)

تے ہن میاں محمد بخش ہوراں دے شعر:

دو پیتان صفائی والے نویں شگوفے اُگے

کالے بھور اُپر رکھوالے نظر زخم نہ پگے

قصہ سیف الملوک وچ میاں صاحب نے کجھ غزلاں دی دتیاں ہن تے اوہناں دیاں

ایہہ پنجابی غزلاں پنجابی ادب وچ نویں کلا تے اُچا مقام رکھدیاں نیں اوہناں دیاں غزلاں دے

وی کافی شعر فارسی دے اُچ کوئی دے شاعر حافظ شیرازی ہوراں دیاں غزلاں دا پنجابی روپ

نیں۔ غزلاں دے بوہتے شعر حافظ دے شعراں دا ترجمہ جاپدے نیں۔ جتھوں پتہ ایہہ لگدا اے

پئی میاں صاحب مولانا جامی توں بعد حافظ توں ویز بردست متاثر نیں۔

میاں صاحب دی مشہور غزل دا مطلع۔ پہلا شعر:

جے محبوب پیارا اک دن وسے نال اساڈے

جاناں اج ہما پکھرو پھاتھا جال اساڈے (19)

تے ہن حافظ شیرازی دا مطلع، پہلا شعر:

ہمائی اوج سعادت بدمِ ما اُفتد

اگر ترا گزری ہر مقامِ ما اُفتد (20)

میاں صاحب دی غزل دا دو جا شعر:

مثلِ حباب سروں سٹ ٹوپی جل خوشیاں دے ڈہاں

پے پچھاواں اس دا جے وچ جام زلال اساڈے

تے ہن حافظ شیرازی:

حباب دار بو اندازم از نشاطِ کلاه
اگر زروئی تو عکسے بجامِ ما اُفتد

میاں صاحب دی غزل دا اگلا شعر:

چڑھ چناں تے کر روشنائی کالی رات ہجر دی
شمع جمال کمال سجن دی آگھر بال اساڈے

ہن حافظ شیرازی:

شبے کہ ماہ مراد از افق طلوع کند
بود کہ یوتو نوری بنامِ ما اُفتد

میاں صاحب دی غزل دا اگلا شعر:

سوہنی صورت دیکھ لبان توں واری جان پیاری
مت ہک گھٹ لیھے اُس جاموں ایہہ خیال اساڈے

حافظ شیرازی:

چو جاں خدائی لب ت شد خیال می بستم
کہ قطرہ ز دلالت بہ کامِ ما اُفتد

میاں صاحب دا اگلا شعر:

دلبر دے در جا نہ سگدے حوراں ملک اسمانی
کہ مجال سلام کرن دی مثل کنگال اساڈے

حافظ شیرازی:

ببارگاہِ تو چوں بادرا نب شعر راہ
کی اتفاق مجال سلامِ ما اُفتد

میاں صاحب:

کہندا فیر خیال زلف دا جان نہ جان پیارے
ایسے کئی شکار پھساندے پھابیاں وال اساڈے

حافظ شیرازی:

خیال زلف تو گفتا کہ جاں وسیلہ ساز
کریں شکار فراواں بدامِ ما اُفتد

میاں صاحب:

نامید سجن دے در تھیں نہ ہوساں نہ مُٹساں
کدے تے رحم پوے گا اس نوں وکھ وبال اساڈے

حافظ شیرازی:

بنا امید ازیں در رو بزن خالی
بود کہ قرعہ دولت بنامِ ما اُفتد

میاں صاحب:

خاکہ اوہدے در والی والا جس دم میں دم ماراں
مٹھی داؤ جنت دی پھر دی مغر دوال اساڈے

حافظ شیرازی:

زخاکِ کوئی تو ہرگاہ کہ دم زند حافظ
نسیم گلشن جاں در مشامِ ما اُفتد

ہن اک ہور غزل، میاں صاحب دا شعر:

اے داؤ جا آکھ سجن نوں اے ہک باغ ارم دے

کیوں تده سرگردانی مینوں وچ اجاڑاں پائی (21)

حافظ شیرازی:

صبا لطف بگو آں غزال رعنا را

کہ سر بکوه و بیاباں تو دادہ مارا (22)

میاں صاحب دا اگلا شعر:

شکر و سچن والا بنیاں شالا جگ جگ جیوے

کیوں نہیں چچھدا صلح کرائیں طوطی بھکھ سکائی

حافظ شیرازی:

شکر فروشی کہ عمرش دراز باد چرا
تفقہدی نکنہ طوطی شکر خارا

میاں صاحب:

مان حُسن دا بٹھا کے تینوں اے پھل شاخ گلابی
پچھ نہیں گل بلبل کوسوں جو تده کان سودا کی

حافظ شیرازی:

غرورِ حسنِ اجازت مگر نداد اے گلی
کہ پر سٹے بہ کنی عنندیب شیدارا

میاں صاحب:

حُسنِ جمال کمال تیرے وچ ہور تمامی صفتاں
اکو عیب وفا محبت نہیں اندر زیبائی

حافظ شیرازی:

جُز ایں قدر نتواں گفت درجمال تو عیب
کہ خال و مہر وفانیت روئی ز پیارا

میاں صاحب نے مولانا جامی نے حافظ شیرازی ہوراں دے شعراں نوں اپنی شاہکار تصنیف ”سیف الملوک“ وچ کیویں ورتیا اے یاں اوہناں دے کلاماں توں کس طرح لاجبھ چکیا اے؟ میاں صاحب بڑے قادر الکلام تے تیرگو شاعر سن تے اوہناں نے ایہہ کدی ہوسکدا اے پئی اوہناں شعراں نوں پنجابی روپ دے ہووے؟ ایہہ کدی نہیں ہوسکدا۔ اصل وچ حافظ شیرازی تے مولانا جامی اجیہے شاعر ہوئے ہین۔ برصغیر خاص کر پاکستان دے وچ تے پنجاب وچ تاں ایہناں دونواں بزرگاں دے کلاماں حافظ ہوندے رہے نیں۔ میاں صاحب نوں زینچا تے زبانی یادسی تے نکلے ہندیاں توں ای اوہ ایہنوں بڑے شوق تے بڑی لے نال سناندے دی رہے نیں تے سُن دے وی ہوندے سن۔

حافظ شیرازی دے اوہ بڑے پرستار سن تے آج وی لوک ایہناں بزرگ شعراں نوں

فارسی دے سھناں شاعراں نالوں بوہتا پسند کردے نیں۔ رومی، جامی، سعدی تے حافظ ایہتوں پڑھے لکھے یاں ان پڑھ قسم دے دانشوراں دے چہیتے شاعر رہے نیں تے رہن گے۔ اصل وچ ایہہ سبھ کجھ میاں صاحب دے ایناں بزرگ شاعراں توں زبردست متاثر ہون دی وجہ نال ای ہویا اے۔

پنجابی شاعری اُتے تاں ویسے وی فارسی شاعری دا اثر ڈھیر نظر آوندا اے پر میاں صاحب دی شاعری کجھ بوہتی ای فارسی شاعری توں متاثر ہو کے رہ گئی اے تے ایہہ کوئی عیب والی گل نہیں اے غالب نے بیدل توں زبردست اثر لیا تے اقبال نے غالب توں تے ایس طرحاں اقبال توں جی ساری پیڑھی ای متاثر جا پدی اے۔ ہوسکدا اے کہ سیف الملوک وچ میاں صاحب دے ہور وی کئی شعر ایچھے ہون جہناں اُتے فارسی دے بزرگ شاعراں دی گوہری چھاپ رہی ہووے پر حال دی گھڑی میں اپنے ایس مختصر جیہے ویروے وچ اپنے کو شعر کڈھ سکیا وں کدی وانگ لگاتاں ہور وی کوشش کیتی جائے گی کھوج کاری ایہدا ای تے ناں اے۔

حوالے:

- ☆ اسٹنٹ پروفیسر پنجابی، وارث شاہ ڈگری کالج، جنڈیالہ شیرخان، شیخوپورہ
- 1- شفیع عقیل: پنجابی کے پانچ قدیم شاعر (کراچی: انجمن ترقی اُردو 1978) 60۔
- 2- غلام حسین اظہر، ڈاکٹر: میاں محمد (شخصیت اور فن) (لاہور: کتب بینار 1980) 88۔
- 3- اسلم رانا، ڈاکٹر: زمزم روایت (لاہور: عزیز پبلشرز اردو بازار 1990) 248۔
- 4- شیخ سعدی شیرازی: گلستان، عبدالباری آری (لاہور: مقبول اکیڈمی اردو بازار (سن) 55)۔
- 5- میاں محمد بخش: سیف الملوک (مظفر گڑھ آزاد کشمیر: نظامت اوقاف 1994ء) 65۔
- 6- سعدی شیرازی، گلستان، 36۔
- 7- میاں محمد بخش: سیف الملوک؛ 35۔
- 8- مولانا جلال الدین رومی، مثنوی معنوی مطبع منشی نول کٹر، لکھنؤ (انڈیا) 1939ء ص

- 9- میاں محمد بخش: سیف الملوک 43-
- 10- مولانا عبدالرحمن جامی، یوسف زلیخا (لاہور: ملک دین محمد اینڈ سنز پبلشرز روڈ (س ن) ص 4
- 11- میاں محمد بخش: سیف الملوک 5-6-
- 12- علامہ محمد اقبال، کلیات اقبال (اردو) (لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز: (س ن) 199-
- 13- ایضاً 124-
- 14- مولانا عبدالرحمن جامی، یوسف زلیخا-51-
- 15- میاں محمد بخش: سیف الملوک-81-
- 16- مولانا عبدالرحمن جامی، یوسف زلیخا:34-
- 17- میاں محمد بخش: سیف الملوک:232-
- 18- مولانا عبدالرحمن جامی، یوسف زلیخا:34-
- 19- میاں محمد بخش: سیف الملوک:51-
- 20- حافظ شیرازی، دیوان حافظ، فارسی (لاہور: ملک سراج دین اینڈ سنز پبلشرز کشمیری بازار لاہور (س ن) 99-
- 21- میاں محمد بخش: سیف الملوک:260-
- 22- حافظ شیرازی، دیوان حافظ، فارسی:14-